СВІТ ПАРТІЙНИХ ЗІБРАНЬ 1920-Х РОКІВ (НА МАТЕРІАЛАХ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ КП(б)У)

Р. Ю. Ніконов

Запорізький національний університет

roman.nikonov3195@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3399-9482

С.Р. Лях

Запорізький національний університет

s_lyakh@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-8552-1638>

Ключові слова: ВКП(б), КП(б)У, ком-партійна номенклатура, ідеологічні імітації, історія повсякденності.

Стаття побудована на матеріалах Державного архіву Запорізької області. Автор розглянув стенограми окружних партійних конференцій, пленумів партійних комітетів та протоколи засідань бюро за 1921–1929 роки і прийшов до висновку про унікальність світобудови партійного життя, яка заклала фундамент для нового типу політичної та адміністративної еліти. Партійні зібрання були особливим світом партійної риторики, ритуального дійства, ідеологічних маневрів та емоційних дискурсів. Виявлено постановочний стиль ведення зібрань, заідеологізованість промов, емоційну складову, догматичність у обговореннях та прийнятті рішень. Виявлено процес перетворення думаючих самостійних партійців на аморфну масу виконавців волі партійного керівництва.

THE WORLD OF PARTY ASSEMBLY OF THE 1920S (BASED ON THE MATERIALS OF THE ZAPORIZHZHIA ORGANIZATION OF THE CP(b)U)

R. Nikonov, S. Liakh

Zaporizhzhia National University

Key words: CPSU(b), CP(b)U, Communist Party nomenclature, ideological imitations, history of everyday life.

The article is based on the materials of the State Archive of Zaporozhye region. The specifics are to focus not on the content of political decisions of party bodies, but on the general atmosphere that prevailed around these decisions. In particular, it is noteworthy that meetings, meetings and meetings in a certain sense formed the main activities of the party nomenclature: they took the lion's share of their working time, they were also the center of party members thoughts, a springboard for their personal careers. Where the tension within the Communist subculture is particularly pronounced. The intrigue of confrontations, contradictions, mutual provocations, exchange of views on the ground, multiplied by peripheral problems, turned such meetings into a "provincial fair". The author reviewed the transcripts of district party conferences, plenums of party committees and minutes of bureau meetings for 1921-1929 and came to the conclusion that the universe of party life was unique, which laid the foundation for a new type of political and administrative elite. Party meetings were a special World of party rhetoric, ritual actions, ideological maneuvers, and emotional discourses. The staged style of conducting meetings, ideologization of speeches, emotional component, dogmatism in discussions and decision-making are revealed. The process of transformation of thinking independent party members into an amorphous mass of performers of the will of the party leadership is revealed. And the bureaucratic cell served only as a crutch for the authorities to manage the bulk of the people and party members. Ukraine has inherited a distorted political asset - "Homo Sovieticus", and each new organization is only a modified offshoot of the Soviet political world, in today's realities.

Важливим доробком останніх років є дослідження діяльності партійних функціонерів та системи управління номенклатурою. Менше дослідженні соціокультурні аспекти життя партійців.

Особливості цієї статті є зосередження уваги не на змістові політичних рішень партійних органів, а на загальній атмосфері, яка панувала навколо цих рішень. Зокрема заслуговує на увагу та обставина, що збори, засідання та наради в певному сенсі становили основні види діяльності партійної номенклатури: вони забирали левову частку їх робочого часу, вони також були центром думок партійців, плацдармом для особистої кар'єри. Саме там особливо яскраво відчувається напруження всередині комуністичної субкультури. Інтрига протистоянь, суперечностей, взаємних провокацій, обмін думками на місцях, помножена на периферійні проблеми, перетворювали такі збори на «провінційний ярмарок».

Є лише кілька робіт, котрі висвітлюють окремі аспекти теми статті. Проте слід також відзначити внесок дослідників, котрі перейшли від виміру політичних рішень до «людського виміру» партійної номенклатури, серед них – М.Восленський¹, Ш.Фітцпатрік², Г.Л.Олех³, Т.І.Морозова⁴, Е.В.Туфанов⁵, Е.В.Булютина⁶, О.В.Резник⁷, М.С.Дорошко⁸, В.П.Парамонов⁹.

¹ Восленский М. Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза. М., 1991. 672 с.

² Фитцпатрик Шейла. Классы и проблемы классовой принадлежности в Советской России 20-х годов. Вопросы истории. 1990. №8. С.16–31.

³ Олех Г.Л. К вопросу о денежном содержании чиновников РКП(б) в начале 1920-х гг. По материалам сибирских архивов Сибирская заимка. Пермь, 2004. С.116–127. – Режим доступа: <http://zaimka.ru/pover/olekh2.shtml>

⁴ Морозова Т.И. Организация и деятельность Сибирского краевого комитета РКП(б)-ВКП(б) (май 1924 – август 1930 г.): автореф. дис. ...канд. ист. наук. Новосибирск, 2015. 23 с.

⁵ Туфанов Е.В. Быт и повседневная жизнь советского чиновника в 1920–1930-е годы. Гуманитарные и юридические исследования. 2017. № 2. С.127–132.

⁶ Булютина Е.В. «Каста Самураев»: местные партийные комитеты в 1920-е гг. (на материалах Нижнего Поволжья). Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: История. Политология. Том 11. №3. 2009. С.183–190.

⁷ Резник А.В. Конфликтовать и контролировать: к изучению практик политической борьбы оппозиции в РКП(б) в 1923–1924 годах. Вестник Пермского университета. Выпуск 1 (24). 2014. С. 175–185.

⁸ Дорошко М.С. Номенклатура: керівна верхівка Радянської України (1917–1938 рр.). Київ: Ніка-Центр, 2008. 365 с.

⁹ Парамонов В.П. Секретность в советском обществе в 1920–1940-х гг. Вестник Самарского государственного университета. 2012. № 2-2. С.125–133.

О.С.Берьозкіна¹⁰ розглянула партійні форуми не як арену вироблення політичних рішень, ідейно-політичної боротьби, а звернула увагу на них як на особливу форму життєдіяльності, розглянула еволюцію партійного механізму, частиною якого були форуми різних рівнів організації, виокремила суттєві риси комуністичної еліти як типу правлячої групи, характер і моделі поведінки, формування колективної волі. Вона розглянула соціокультурні і психологічні риси політичної еліти. Звернула увагу на логіку роботи партійних форумів та брак культурного і політичного капіталів «плебейської більшості».

М.С.Дорошко і С.Р.Лях¹¹ дослідили повсякденну діяльність партійних функціонерів України, а саме: побутові деталі їх роботи, атмосферу, риторику.

Основу джерельної бази цієї статті склали стенограми: 5-ї Запорізької губернської партійної конференції 15 вересня 1922 р.¹², 8-ї Запорізької окружної партконференції 15–20 квітня 1924 р.¹³, 9-ї Запорізької окружної партконференції 22–26 березня 1925 р.¹⁴, 10-ї Запорізької окружної партконференції 10–13 листопада 1925 р.¹⁵, 11-ї Запорізької окружної партійної конференції 3–8 січня 1927 р.¹⁶, 12-ї Запорізької окружної партійної конференції від 13 листопада 1927 р.¹⁷, 13-ї окрпартконференції по звіту окружної партійної контрольної комісії від 20 грудня 1928 р.¹⁸.

Також показовий матеріал взято зі стенограм зібраний іншого рівня: жовтневого пленуму 7–8 жовтня 1925 р.¹⁹, липневого пленуму ОПК 6–8 липня 1926 р.²⁰, серпневого пленуму Запорізького окружного КП(б)У 17–18 серпня 1926 р.²¹, стенограми виступів на жовтневому пленумі Запорізького окружного КП(б)У 12–13 листопада 1926 р.²², листопадового пленуму Запорізького

¹⁰ Березкина О.С. Партийные форумы «переходного периода» соотношение нормального и реального (1921-1927 гг.). Социальная история. Ежегодник. Москва: РОСПЭН 2000. С. 172–184.

¹¹ Дорошко М.С., Лях С.Р. Будні партійного функціонера пореволюційної доби. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.) Частина 1. Київ: НАН України, Інститут історії України, 2010. 423 с.

¹² Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО). Ф.П–6638. Оп.1. Спр.31. Арк.1–77.

¹³ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.136. Арк.1–228.

¹⁴ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.247. Арк.1–244.

¹⁵ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.250. Арк.1–113.

¹⁶ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.573. Арк.1–250.

¹⁷ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.581. Арк.1–249.

¹⁸ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.762. Арк.1–53.

¹⁹ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.259. Арк.1–130.

²⁰ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.446. Арк.1–90.

²¹ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.447. Арк.1–122.

²² ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.449. Арк.1–168.

окружкому КП(б)У за результатами XV партійної конференції ВКП(б) 1926 р.²³, лютого пленуму Запорізького окружкому КП(б)У 10–11 лютого 1927 р.²⁴, березневого об'єднаного пленуму Запорізького окружкому 1927 р.²⁵, травневого пленуму Запорізького окружкому 1927 р.²⁶, травневого пленуму окружного комітету КП(б)У 1927 р.²⁷, червневого пленуму Запорізького окружкому КП(б)У і окружної партійної контрольної комісії від 17 червня 1927 р.²⁸, серпневого пленуму Запорізького окружкому КП(б)У від 13 серпня 1927 р.²⁹, серпневого пленуму Запорізького окружкому КП(б)У від 18 серпня 1927 р.³⁰.

В окрему категорію слід занести стенограми спеціальних засідань. До них належать: стенографічний звіт про раду при окружкомі КП(б)У від 20 лютого 1926 р.³¹, стенограма доповіді секретаря окружкому Тарана на 11-й Запорізькій окружній партійній конференції 3–8 січня 1927 р.³², стенограма доповіді секретаря окружкому Тарана на об'єднаному пленумі ОПК і ОКР КК 18 серпня 1927 р.³³, стенограма доповіді секретаря Запорізького окружкому КП(б)У 18 серпня 1927 р. на об'єднаному пленумі³⁴, стенографічний звіт засідань фракції Запорізького окрвиконкому 16 червня 1927 р.³⁵, стенограма обговорень на 6-му Пленумі Запорізького окружкому КП(б)У вересень 1928 р.³⁶, стенограма наради від 13 серпня 1928 р.³⁷, стенограма наради 1928 р.³⁸, стенограма розширеного пленуму окружкому за результатами опрацювання рішень XIV ВКП(б)³⁹, стенограма червневого пленуму окружкому від 9 червня 1926 року⁴⁰.

Партійні зібрання були представлені не тільки пленумами та окружними партійними конференціями, але й пленарними зборами та засіданнями окрвиконкому, жіночими конференціями, зборами партійних осередків заводів, майстерень та фабрик, нарадами районних органів влади та за-

гальноміськими партійними зборами.

Чимало матеріалу зосереджується в протоколах засідань бюро окружного комітету партії. Протоколи дають змогу дослідити час перебування на роботі партійців, хвилюючи їх питання, нагальні проблеми та перепони у виконанні їх «місії».

Світ партійних зборів був не просто особливим явищем в політичному житті 1920-х років, а особливим виміром існування партійних функціонерів, котрий різнився не тільки від того світу, в якому проживала більшість населення країни, але й, зрозуміло, від нашого сучасного політичного життя та політичних практик. Закритість партійних зборів створювала атмосферу втаємниченості чи навіть таїнства тих дій, що вчиняли партійці. Забиті людом зали чи кабінети, в яких вирішувались різноманітні питання, що стосувались загальних чи вузькоспеціальних питань, були пронизані гравітаційними полями особливої сили.

Незважаючи на офіціоз та регламентування процесу, постійно відбувалися відхилення від норм, збоїв в системі. Так, наприклад, протокол № 4 Олександрівської губернської наради від 5-го січня 1921 р. свідчить, що засідання почалось о 22.30 вечора, а закінчилась о 1 годині ранку 6-го січня 1921 р.⁴¹; на порядку денному було 11 питань для обговорення. Протокол № 5 Засідання завідуючого відділу з завідуючими підвідділами від 21 лютого 1921 р.: розглянули три питання порядку денного; почали о 3-й годині дня, а закінчили о 6-й вечора⁴². Протокол № 1 засідання губвиконкому від 18 лютого 1921 р.: розглянули три питання порядку денного – з 10-ї години вечора до півночі⁴³. Протокол № 2 засідання Олександрівського Губвиконкому від 4 березня 1921 р. свідчив: розглянули 5 нагальних питань в часовий проміжок між 6. 30 вечора та 9-ю вечора⁴⁴. Протокол № 3 пленарного засідання Запорізького (Олександрівського) Губвиконкому від 5 квітня 1921 р. засвідчив: почалось о 3-й годині дня, а закінчилось опівночі (двадцять питань на порядку денному)⁴⁵. Протокол № 22 засідання Новомиколаївського райпарткому від 24 квітня 1925 р.: засідання почалось о 7-й вечора, а закінчилось 0.05 25 квітня; заслухали і обговорили дві доповіді⁴⁶.

Найбільшу кількість учасників збирали окружні партійні конференції. Слід зауважити, що парткон-

²³ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.451. Арк.1-121.

²⁴ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.586. Арк.1-136.

²⁵ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.587. Арк.1-187.

²⁶ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.588. Арк.1-169.

²⁷ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.589. Арк.1-171.

²⁸ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.590. Арк.1-71.

²⁹ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.591. Арк.1-186.

³⁰ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.593. Арк.1-106.

³¹ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.455. Арк.1-47.

³² ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.575. Арк.1-122.

³³ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.592. Арк.1-22.

³⁴ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.595. Арк.1-143.

³⁵ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.641. Арк.1-193.

³⁶ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.768. Арк.1-87.

³⁷ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.791. Арк.1-70.

³⁸ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.792. Арк.1-315.

³⁹ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.444. Арк.1-144.

⁴⁰ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.445. Арк.1-73.

⁴¹ ДАЗО. Ф.П–6638. Оп.1. Спр.1. Арк.6-8.

⁴² ДАЗО. Ф.П–2. Оп.1. Спр.20а. Арк.18.

⁴³ ДАЗО. Ф.П–2. Оп.1. Спр.31. Арк.2.

⁴⁴ Там само. Арк.3.

⁴⁵ Там само. Арк.9.

⁴⁶ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.153. Арк.140-142.

ференції були найважливішими та наймасовішими заходами, що вирішували долю округу. Так, на 11-у Запорізьку окружну партійну конференцію від 3–8 січня 1927 р. прибуло 243 делегати. За даними мандатної комісії, серед делегатів цієї конференції робітники нібито складали 66%, селяни 16,7%, службовці 16,7%⁴⁷. Але ці соціологічні маніпуляції, призначені намалювати «пролетарський» склад партійного активу, заперечувався іншими даними: серед учасників конференції діючими робітниками, «робітниками від станка», були лише 56 чол. (23%), а «селянами від плуга» – 5 чол. (2%). Решта 75% – то були насправді чиновники⁴⁸.

Партійний стаж делегатів був такий: з дореволюційним стажем – 4%, з 1917 року по 1920 р. – 46,5%, з 1920 року по 1923 р. – 14,3%, з 1923 року і вище – 34,7%. Тобто переважно це були люди, які влилися в партію, яка вже завоювала владу. Жінок серед делегатів конференції було 6,5%.⁴⁹

Характерним був віковий склад делегатів: від 20 до 30 років – 41,6%, від 30 до 40 років – 45,7%, від 40 до 50 років – 10,6%, від 50 і більше – 2,1%. Тобто це був контингент молодих політиків. Вищу освіту мали 3 людини. – 1,3%, середню 16 осіб – 6,4%, решта – 92,3% були малограмотні. Українці становили 41,2%, росіяни – 32,6%, євреї – 17,3%, інші – 8,9%.⁵⁰

Простежуючи сценарії ведення партійних зібрань окружного рівня, переконаєшся в абсолютній правдивості визначення О.С.Березкіною партійних активістів як «плебейські маси». Зокрема, на 11-й окружній партійній Запорізькій конференції склад нового окружного голосувався списком. За список проголосували одногolosно, без всяких обговорень та запитань. Наступними були списки членів ревізійної та контрольної комісії, де також не було жодного обговорення, за кінцеві списки проголосували одногolosно, лише в КК замінили «тов. Бугрова» на «тов. Маковського». Списки були складені і узгоджені завчасно⁵¹.

Схожа ситуація була на 12-й Запорізькій окружній партійній конференції від 13 листопада 1927 р.⁵² Склад членів президії конференції (29 осіб) був проголосований одногolosно і без обговорень. Більше того, слідом за цим відбулось символічне голосування за склад «Почесної Президії», до якої входили: Сталін, Бухарін, Каганович, Калінін, Петровський, Риков, Чубар, Орджонікідзе, За-

тонський, Ворошилов, Томський, Радченко та Клара Цеткін⁵³. Така традиція простежується на всіх партійних конференціях Запорізького округу.

Засідання (пленуми) окружного партійного комітету проходили не так гладко. Регулярність проведення конференцій та пленумів була різною. Пленуми, на відміну від партконференцій, проводились куди частіше. Партійна конференція була один раз на рік, а пленуми окружного комітету – декілька разів на рік, причому у другій половині двадцятих років пленуми проводились ледь не кожного місяця.

На пленумах, на відміну від партійних конференцій, було куди менше пафосу та урочистостей та менше людей. Проте були і винятки з цього правила. І таким винятком став приїзд генерального секретаря ЦК КП(б)У Косіора з цілою свитою начальства на 6-й вересневий пленум Запорізького окружного КП(б)У 1928 р.⁵⁴ В стенограмі одразу кидається в вічі «ефект начальства», при якому все робили бездоганно та по букві закону. Стенограма містить всі необхідні статистичні дані, повний оголошений регламент, а крім цього слово мало «високе начальство».

Першим слово взяв «тов. Косіор», котрий з ходу заявив: «... Мы к вам врываемся целой толпой на пленум, даже не зная, что вы обсуждаете, хотя в общих чертах тов. Икс нас с этим ознакомил»⁵⁵. Тобто, верхівка мала тримати провінційних партійців в тонусі та нагадувати хто над ними стоїть. Загалом Косіор говорив багато та взагалі про все: необхідність поглиблювати зв'язки з селом, партійне будівництво, хлібозаготівлю та розвиток краю. Він повідав про особистий досвід участі в роботі XV з'їзду ВКП(б). Говорив, що Україна не потерпає так як у 1921 р., і при цьому говорив про «недорід» в Румунії та Польщі, відводячи увагу від ситуації всередині країни. Його слова супроводжувались аплодисментами часто, просте наприкінці своєї промови він знову згадав селянство та трохи поскаржився на їх скрутне становище, на що несподівано відреагував «тов. Икс»: «Партийное руководство виновато». На що Косіор тут же відповів: «Но мы этого себе в вину не ставим», – і так же легко перевів промову на «кулаків» та їх підривному діяльність на селі⁵⁶.

Після Косіора слово взяв голова ЦК КП(б)У В.П.Затонський, котрий ледь не повторював все те, що й С.В.Косіор, лише доповнив свою промову

⁴⁷ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.573. Арк.237.

⁴⁸ Там само. Арк.238.

⁴⁹ Там само. Арк.237.

⁵⁰ Там само. Арк.237–238.

⁵¹ Там само. Арк.242–243.

⁵² ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.581. Арк.1–49.

⁵³ Там само. Арк.1.

⁵⁴ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.768. Арк. 1–87.

⁵⁵ Там само. Арк.16.

⁵⁶ Там само. Арк.20.

аспектом «выдвиженцев». Проте наприкінці він висловив цікаве побажання для пленуму: «Моє побажання пленуму – спробувати скласти по цьому питанню таку резолюцію, яка б не повторювала того, що написано в постановах Пленумів ЦК та ЦКК, в розвиток тих постанов, які вже були по цьому питанню і через півроку, не менш, зібратися, заслухати, як виконані ваші пропозиції. Моє побажання – щоб не було повторювань і не було загальних фраз»⁵⁷. Такі слова від верхівки свідчать про те, що навіть в Центрі помітили, що периферійна «еліта» не намагається якось порушитись та проявляти ініціативу, а рухається інертно та в сталому середовищі.

Член Політбюро ЦК ВКП О.І.Риков під «бурные аплодисменты» продовжив риторику своїх попередників та говорив уже про згадані теми. Його промова часом було нудною, але йому діставались «продолжительные аплодисменты»⁵⁸.

Вся ця урочистість та «заглядання в рот» начальству вже свідчить про певні неофіційні порядки, що панували в Запорізькій організації та сприймалися нормально як партійним осередком, так і самим керівництвом.

На пленумах засідали, як правило, члени окружного комітету. Пленуми тривали, як правило, лише один день. На засіданнях бюро партійних осередків нижчого рівня: районів, підприємств та комітетів, – крім членів самого бюро, як правило, запрошувались і заслуховувались директори заводів, завідувачі відділів тощо.

Але інколи кількість людей на зборах була дуже великою, наприклад в протоколі № 50 загальних зборів комосередку при «Водосвітлі», ми можемо побачити, що голова зборів «тов. Острохульський», секретар партосередку Дерія, 21 член партії, 2 кандидата в члени партії і 54 безпартійних осіб взяли участь у засіданні, що почалося о 6.20 ранку, а закінчився 12.15 дня, розглянувши два питання на порядку денному⁵⁹.

Окремо треба виділити закриті збори. Їх учасники ставали учасниками особливого таїнства прийняття рішень. Прикладом незвичності таких засідань є протокол № 2 закритого зібрання осередку КП(б)У при окрфінвідділі від 13 вересня 1926 р.: були присутні лиш 9 членів та 1 кандидат⁶⁰. Протокол № 20 загального зібрання (закритого) осередку КП(б)У окрсуду, прокуратури та міліції й розшуку від 23 серпня 1926 року свідчить:

присутніх було 16 членів партії та 5 кандидатів в члени партії⁶¹; Протокол №70 позачергового засідання бюро Запорізького окружного КП(б)У від 21 рудня 1925 р.⁶² з грифом «цілком таємно»: було розглянуто три пункти – смерть «тов. Ронеса», «Про стан кандидатських груп та керівництво ними» та стан робітників на заводах. Протокол №40 позачергового засідання бюро Запорізького окружного КП(б)У від 21 липня 1925 р.⁶³, що було зібране через раптову смерть Ф.Дзержинського: воно проводилось з 1 до 2 години ночі.

Окремо слід відзначити «закриту частину» засідань, що часом трапляється у кінці протоколів; як правило, вони стосувалися чвар всередині партії і не виносилися на відкритий загаль. Наприклад, протокол №63 засідання бюро Запорізького окружного КП(б)У від 16-го листопада 1926 р.⁶⁴ в закритій частині засідання зафіксував розгляд питання завідуючого раппартшколою «тов. Ронеса». Або ж протокол №24 засідання бюро Запорізького окружного КП(б)У від 27-го квітня 1926 року⁶⁵, де в «закритій частині» розглядалось питання «инцидента между тов. Кузнецовым и тов. Неровней».

Кількість питань, що виносились на обговорення, також різнилась. На партконференціях було щонайменше десять регулярних питань, що стосувались не тільки самого округу, але й зачіпали більш ширші межі в обговоренні, плюс питання, що впливали через необхідність. Так, наприклад, на 8-й Запорізькій окружній партконференції 15–20 квітня 1924 р. було прийнято до обговорення десять питань:

1. Отчет Губкома.
2. Отчет Окружкома.
3. Отчет Ревизионной Комиссии.
4. Отчет Уполномоченного Г.К.К.
5. Отчет Окружкома К.С.М.
6. Отчет о партстроительстве.
7. Отчет об экономической политике партии.
8. Задачи кооперации и коллективизации.
9. Об украинизации.
10. Выборы Окружкома»⁶⁶.

Головними питаннями на конференціях були: політичний стан округу, партробота, перевибори парторганів, перевірка сільських осередків, робота сільрад, чистки КК, робота КНС, робота

⁵⁷ Там само. Арк.21-27.

⁵⁸ Там само. Арк.28-31.

⁵⁹ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.172. Арк.16.

⁶⁰ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.294. Арк.85.

⁶¹ Там само. Арк.89-90.

⁶² ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.452. Арк.300.

⁶³ Там само. Арк.154.

⁶⁴ Там само. Арк.253-261.

⁶⁵ Там само. Арк.76-80.

⁶⁶ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.136. Арк.2-3.

профспілок, антирелігійна кампанія, коренізація (українізація), стан економіки, міжнародне становище країни.

Засідання бюро окружному розглядало 5-6 головних та ряд другорядних питань. Серед найбільш популярних: доповідь про міжнародне становище, партбудівництво, доповідь про стан округу, режим економії та хлібозаготівля.

На засіданнях бюро окружному партії переважали рутинні питання: звіт про вступ і вихід з партії, прийняття в кандидати та члени партії, доповіді про урочисті заходи, робота на селі, жіноче питання, вибори та перевибори, політичний стан округу, антирелігійна кампанія. Часто прийняття в партію чи виключення займало чи не більше часу, ніж всі інші питання на порядку денному. Якщо особу приймали в кандидати партії, то могли це зробити з певними примітками: прийняти повністю; прийняти з випробувальним терміном на 6 місяців, на 1 рік, 1,5 року, на невизначений випробувальний термін. Якщо приймали у дійсні члени партії, то, як правило, приймали без приміток.

Затвердження характеристик займало не менш важливе місце. Часом вони займали найбільшу кількість місця та часу у протоколах засідань. Характеристики давались по шаблону, незалежно від того, позитивна вона чи негативна: місце роботи, дисципліна, політ розвиток, ухили та фракції, етика, моральні складові, партробота, сімейний стан, склад сім'ї та відповідальність⁶⁷ [48 арк.1-13].

Окремо слід зауважити, що важливим аспектом партійних зібрань була мова, якою користувались їх учасники. На партійних конференціях, як правило, лунала лише російська. Проте у другій половині 1920-х рр. ситуація змінилась. З наступом українізації на пленумах намагались говорити українською, через вказівки з центру, хоч рівень цієї української мови був не найкращим. Крім цього, необхідно зазначити, що задокументована мова партійних функціонерів була специфічною, і часом можна або не зрозуміти одразу, про що йшлося, чи просто поглянути на непрофесіоналізм штатних стенографістів та секретарів, що допускали помилки, серед яких часто вживались: «Кассиор» замість Косіор, «Йерденко» замість «Эрденко», «ликвидация бедных», замість «ликвидация бедности», «новообранцов» замість «новобранцов», «удержались» замість «воздержались», «сдесь» замість «здесь», «рвачество» замість «рвачество» та багато інших.

Така обстановка в УСРР склалась скоріш за все через національний склад партійної еліти. На пле-

нумі окружного комітету партії 7-8 жовтня 1925 року в «прениях» «тов. Эрденко» на вечірньому засіданні щодо доповіді «тов. Александрова» відзначив цей факт: «...Мне кажется в докладе т. Александрова был вопрос о том, что у нас среди партийцев больше русских, чем украинцев. Тогда встает вопрос, как проводить украинизацию, кода нет достаточного количества работников...»⁶⁸. І судячи з припису стенографістки, ця людина єдина виступала на пленумі українською мовою, як рідною. В стенограмі ж цей виступ поданий у перекладі на російську.

За перше десятиліття існування партійної номенклатури СРСР швидко сформувався специфічний лексикон, що панував у пореволюційну епоху. У 1920–1923 рр. лексика партійних зібрань творилась під впливом безпосередньо революційних процесів, політичної нестабільності та голоду. Тому лексика партійних функціонерів тих років була насичена словами: махновщина, бандитизм, контрреволюція, інтервенція, кулаки, класовий ворог, політика економії, пайок, лєнінський набір, робота на селі, антирелігійна кампанія, національне питання.

У 1924–1925 рр. на перше місце вийшли інші процеси, а саме: смерть Леніна, політична боротьба в Центрі, реформи, неп та визнання СРСР у світі. Тому відбулась зміна контенту партійної стихії: бандитизм, неп, непман, зінов'євці, троцькізм, економія, антирелігійна кампанія, чистки партії, опозиція, комсомол, куркуль.

Поступово формувався специфічний «партійний» сленг: паникер, болтун, шпion, опозиціонер, клевета, агітація, нэпман, кулак, бандит, махновець, левак, беляк, дворянчик, купчик, мешанин, буржуй, оппортуніст, хапуга, иждивенець, ответственный работник, трудовой паек, партэтика, комэтика, некоммунистическое поведение, классовый враг.

Слід виділити окремі перли ораторської демагогії, котрі вживались найчастіше.

«Товарищами» номенклатура називала своїх колег по партії та навіть простих громадян держави, оскільки цього потребувала партійна етика. Іншим стандартним звертанням було слово «партієць» чи його варіація «однопартієць». «Член партии» та «кандидат в члены партии» постійно зустрічаються в лексиці партійної номенклатури та займали ледь не головну нішу. Ще однією формою звертання однопартійців є слово «комуніст», рідше – «комунар». Зрозуміло, що це було «позитивне» слово для кожного партійного акти-

67 ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.71. Арк.1-13.

68 ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.259. Арк.118.

віста і його в принципі можна вважати як певний комплімент чи підтвердження «правильності» для партійця, що він є ідеологічно правильним і потрібним. Хоча вживалося воно, як правило, рідше, аніж «товариш» та «однопартієць» і далеко не до всіх партійних функціонерів.

«Ответственный работник» – під цим поняттям мали на увазі члена партії, що був на особливому рахунку і фігурував у списку на різноманітні пільги. «Старая гвардия», або ж «старый коммунист» – також доволі вживані та ідеологічно позитивні звертання-характеристики. Вони означали, що ця людина була комуністом ще до того, як відбулась революція, та брала участь у політичному житті, а можливо і у бойових діях за свої політичні ідеали. «Большевик» – пряме вказування на «кистинного члена партии», з вказуванням на його політичну благонадійність і заслуги. Як правило, так позначались люди, що були старші за званням чи партійним стажем. «Выдвиженец»: його можна поставити у ряд з іншими «лояльними» звертаннями до одного з партійців, адже воно вказувало про висування людини з села чи заводу, для політичного життя і представлення інтересів трудящих.

«Господин», «барин» та «буржуй» вважались образливими. «Коллега» також означало негатив. Воно згадувалось рідко, і хоча це не було сильно образливим у порівнянні з іншими поняттями, але все ж таки небажаним, тому його намагались не вживати. «Эксплуататор» – образливе кліше, вживалось, як правило, лише до «буржуїв», «царських сатрапів», тобто до класових ворогів. «Опозиціонер», або ж «фракціонер» – той, хто протиставив себе «справжнім комуністам» і всій партії зрадник та негідник. «Оппортунист» – той, хто начебто слідував лише своїм цілям в партії. «Вредитель»: це вкрай образливе слово могло під час гарячої дискусії вилетіти з уст опонента. Воно вказувало не просто на певну хибу, а на цілеспрямовану політику і дії як проти партії, так і проти країни, що могли розглядатися як злочин і навіть як державна зрада на зовнішніх «капіталістам». «Антисеміт»: адресувався товаришам, що виказували свої думки в негативному напрямку по відношенню до євреїв, особливо часто вживалось на початку 1920-х рр. «Міщанин», або більш поширене «барщина», – це звинувачення у відході від революційного аскетизму, підлив засад вчення Леніна та перехід у «непманство». «Куркуль» – це поняття прирівнювало людину до класового ворога. До «контри» також відносились: «махновець», «кадет», «белый», «петлюровець», «укапист», «націоналіст» та «інтервент». Такі слова-звинувачення

були намаганням знищити людину, поставити її у ряд з усіма ворожими елементами суспільства, партії і державі, а не просто образити. Окремо таврувались «троцькісти»: ці люди підлягали цькуванню та звинуваченням у опозиційності, зраді чи шкідництві. За приналежність до таких груп можна позбутися членства в партії, посади чи навіть життя. І зрозуміло, що слово «зрадник» також лунало час від часу, і означати воно могло лише одне – відступ від соціуму і партії. Людина, яку затаврували зрадником, ставала не просто ізгоєм, а небезпечною у очах інших. Доволі часто це поняття слідувало поруч із звинуваченням в опозиційності, ухилах та в різних ситуаціях політичної боротьби.

Експресія виступів партійного керівництва Запорізького округу простежується в кожному розглянутому документі. Питання, які розглядались, завжди так чи інакше викликали певну реакцію, і вона була різноманітною: гнів, сміх, інтерес, іронія, крик, вигуки, гамір, лайка, істерика, збентеженість та безліч інших.

Наприклад, на 7-му пленумі ЦК КП(б)У 21–23 жовтня 1925 року тов. Дмитрюк був стурбований станом жіночих організацій: «Работа среди женщин заставляет желать лучшего... Последний раз, когда была т. Норкина, она заявила: «К сожалению, нам средств не отпускают я за личные свои средства еду». В частности завагитпропов они не очень скверно получали зарплату, теперь им совсем отказано. Это ненормально! ...Я считаю, что это очень ненормальное положение...»⁶⁹.

Раптовий оціночний самокритичний сміх прокотився по залу засідання 10-ї Запорізької окружної партійної конференції 10 листопада 1925 р. після слів «тов. Котельнікова» з пропозицією проголосувати за президію концеренції. Всі проголосували за повний список після слів: «Кто против? Кто удержался? /смех/»⁷⁰. Доволі протяжний сміх на кілька хвилин виник під час доповіді «тов. Нестеренка» про внутрішньопартійну демократію на 12-й Запорізькій окружній партконференції від 13 листопада 1927 р.⁷¹. При цьому сам оратор проявив самоіронію та випад в сторону Плохтера, котрий казав, що він поганий оратор: «Кто-то кричит – продлить! Значит я кому-то понравился /смех/ А ты говорил, что я плохой оратор /смех/»⁷². Сміх у номенклатури виникала і опозиція: «...В Херсоне, например, есть такой Фомин.

⁶⁹ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.136. Арк.90.

⁷⁰ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.249. Арк.3.

⁷¹ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.581. Арк.37.

⁷² Там само. Арк.39.

Он представляет из себя ответственного секретаря Районного Комитета Оппозиционеров /смех/ Платят членские взносы...»⁷³. А трохи пізніше під час нагадування режиму економії та нестачі хліба він видав наступну фразу: «Вы не обижайтесь, что я обхожу молчанием Запорожье. Я думаю, что и ему нужно кусок хлеба дать /смех/»⁷⁴.

Обурення на 8-й Запорізькій окружній партконференції 15–20 квітня 1924 р. викликала ситуація, коли «тов. Іванов» про стан справ губкому сам висловив свою думку про бюджет: «Не бюджет, а какая-то клоака!»⁷⁵.

Презирство відчувається у словах «тов. Герасимова» на 8-й Запорізькій окружній партконференції 15–20 квітня 1924 р. на вечірньому засіданні 16 квітня, коли він зазначив про українську мову: «...Того языка, который был похоронен 100 лет назад...»⁷⁶, – це пролунало під час згадування укапістів, що прагнули активної українізації.

Ситуація загострювалась часто через суперечності між, здавалося б, «справжніми товаришами» по партії. В такому випадку конфлікт роздухувався як вогонь, у який щедро доливають бензин. Такий конфлікт, заснований на особистій неприязні, переростав у міні-війну між опонентами, що не цурались маніпулювати службовим становищем чи громадською думкою. Тому не дивно, що слово «контра», «зрадник», «опозиціонер» звучало дуже гучно, експресивно та спрямовано конкретно на особу, яку хочуть знищити.

«Контри» між однопартійцями траплялись часто. Причини могли полягати не тільки через особисту ворожнечу, але й через необхідність, що продиктована політикою вищого керівництва. Закономірно, що через ці ухили та опозицію так нелюбимої більшістю «контри» починалась істерія з питань зради, тому не дивно, що партійна еліта хотіла знайти в першу чергу ворогів серед своїх рядів. І для того, щоб не потрапити під підозру у зраді, ухили чи якомусь іншому інакомислячих аспектах, партійцям просто доводилось при нагоді зриватись на будь-якого члена партії, котрого вже запідозрили у зраді. Судячи з їх дій та людської психології, таким чином вони хотіли відвести від себе підозру і додатково відмітитись як «борець з ворогом».

На засіданні пленуму Запорізького окружного КП(б)У в листопаді 1926 року, «тов. Таран» зазначив: «...Вот основная директива /голос с места – контрреволюция/, которая была дана всем фрак-

ционерам о том, как держать себя на партийных собраниях. Естественно, что мы можем назвать это, как мы привыкли и раньше, называть это двурушничеством... Это, товарищи, двурушничество, которое в партии является позорным именем. Естественно, что они делают соответственно директивы и том, как держать себя перед Контрольными комиссиями. У них дело доходило не только до двурушничества, но и до форменных подлогов, до провокации...»⁷⁷.

Згідно проведеного дослідження можна зробити висновок, що партійні маси протягом 1920-х років перетворювались під тиском зовнішніх і внутрішніх подразників з «революційних хижаків» на таких собі «псів на прив'язі», що були схожі більше на догматичних активістів, котрі проводили думку Центру та не намагались їй суперечити чи якимось реально обговорювати. Вони займались показовістю та імітацією реального політичного життя на місцях, використовували риторику верхів, показово виставляли свою думку та емоції.

Попри всі основоположні ідеї «старих революціонерів» партійна номенклатура з кожним роком перетворювалась на аморфну масу, що керувалась лише інструкціями та циркулярами від Центру. Утворилась вертикаль влади, що залізною рукою методом батога і пряника проводила свою лінію. Нездатність периферійної частини партійної еліти на реальні конструктивні справи з логічним доведенням їх необхідності сталась через внутрішні та зовнішні причини. Внутрішні полягають у особистих мотивах, таких як: обставини життя, відсутність досвіду, освіта, соціальний і культурний стан та навіть страх за власне життя. Зовнішні полягали у бажаннях та вимогах вищого керівництва, що полягали у забезпеченні від нижчих ланок владних структур виконання повністю всіх своїх рішень, навіть якщо вони могли йти у розріз з логікою чи необхідністю такого рішення. Не менш важливу роль відігравала ідеологія, що штовхала в певний бік людей, котрі навіть при розумінні ситуації або ж повного не розуміння були змушені діяти «згідно протоколу».

Згідно цих ідеологічних установок екстреного виховання нового чиновництва СРСР, їх навчання в процесі роботи і спотворення початкових планів вищого партійного керівництва вийшла прикра ситуація, що полягала у спалювання будь-якої реальної можливості рости самодостатні та вагомими паростки політичної еліти. Натомість з'явився бюрократичний осередок, що служив лише як

⁷³ Там само. Арк.40.

⁷⁴ Там само. Арк.40.

⁷⁵ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.445. Арк.21.

⁷⁶ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.136. Арк.42.

⁷⁷ ДАЗО. Ф.П–1. Оп.1. Спр.451. Арк.4.

костиль для влади, щоб керувати основною масою народу та членів партії.

Через це вже Незалежна Україна отримала політичний спадок спотвореного політичного і адміністративного активу, що в'ївся у підсвідомість через багаторічну культивуацію «гомо советікуса», через те, що кожна політична організація на сьо-

годні – лише модифіковане відгалуження радянської політичного і духовного світу, перенесене на сьогоднішні реалії. Тобто стара світобудова, що зародилось в 1920-х роках, живе і досі в головах українців, заважаючи відійти від старого формату діяльності.

References

Voslenskij M. Nomenklatura. Gospodstvuyushchij klass Sovetskogo Soyuza. M., 1991. 672 s.

Fitcpatrik SHEjla. Klassy i problemy klassovoj prinadlezhnosti v Sovetskoj Rossii 20-h godov. Voprosy istorii. 1990. №8. S.16–31.

Olekh G.L. K voprosu o denezhnom sodержanii chinnovnikov RKP(b) v nachale 1920-h gg. Po materialam sibirskih arhivov Sibirskaya zaimka. Perm', 2004. S.116–127. – Rezhim dostupa: <http://zaimka.ru/pover/olekh2.shtml>

Morozova T.I. Organizaciya i deyatel'nost' Sibirskogo kraevogo komiteta RKP(b)-VKP(b) (maj 1924 – avgust 1930 g.): avtoref. dis. ...kand. ist. nauk. Novosibirsk, 2015. 23 s.

Tufanov E.V. Byt i povsednevnyaya zhizn' sovetskogo chinovnika v 1920–1930-e gody. Gumanitarnye i yuridicheskie issledovaniya. 2017. № 2. S.127–132.

Bulyutina E.V. «Kasta Samuraev»: mestnye partijnye komitety v 1920-e gg. (na materialah Nizhnego Povolzh'ya). Nauchnye vedomosti Belgorodskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Istoriya. Politologiya. Tom 11. №3. 2009. S.183–190.

Reznik A.V. Konfliktovat' i kontrolirovat': k izucheniyu praktik politicheskoy bor'by oppozicii v RKP(B) v 1923–1924 godah. Vestnik Permskogo universiteta. Vypusk 1 (24). 2014. S. 175–185.

Doroshko M.S. Nomenklatura: kerivna verhivka Radyans'koї Ukraїni (1917–1938 rr.). Kiїв: Nika-Centr, 2008. 365 c.

Paramonov V.P. Sekretnost' v sovetskom obshchestve v 1920-1940-h gg. Vestnik Samarskogo gosudarstvennogo universiteta. 2012. № 2-2. S.125–133.

Berezkina O.S. Partijnye forumy «perekhodnogo perioda» sootnoshenie normal'nogo i real'nogo (1921-1927 gg.). Social'naya istoriya. Ezhegodnik. Moskva: ROSSPEN 2000. S. 172–184.

Doroshko M.S., Lyah S.R. Budni partijnogo funkcionera porevolucijnoї dobi. Narisi povsyakdenного zhittya radyans'koї Ukraїni v dobu nepu (1921–1928 rr.) Chastina 1. Kiїв: NAN Ukraїni, Institut istorii Ukraїni, 2010. 423 c.

Derzhavnij arhiv Zaporiz'koї oblasti (dali – DAZO). F.P–6638. Op.1. Spr.31.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.136.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.247.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.250.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.573.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.581.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.762.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.259.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.446.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.447.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.449.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.451.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.586.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.587.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.588.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.589.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.590.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.591.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.593.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.455.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.575.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.592.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.595.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.641.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.768.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.791.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.792.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.444.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.445.

DAZO. F.P–6638. Op.1. Spr.1.

DAZO. F.R–2. Op.1. Spr.20a.

DAZO. F.R–2. Op.1. Spr.31.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.153.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.172.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.294.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.452.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.71.

DAZO. F.P–1. Op.1. Spr.249.